

На правах рукопису

БЛАС Іван Ілліч

**ПІДПРИЄМНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ
І ПРАВОВИЙ СТАТУС ЇЇ СУБ'ЄКТІВ**

СПЕЦІАЛЬНІСТЬ: 12.00.03 — цивільне право; сімейне
право; цивільний процес;
міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі цивільно-правових дисциплін
Харківського інституту внутрішніх справ МВС України

Науковий керівник - доктор юридичних наук, професор,
Лауреат державної премії України
Пушкін О.А.

Офіційні опоненти: 1. доктор юридичних наук, доцент
Кузнецова Н.С.
2. Член-кореспондент Академії пра-
вових наук України, кандидат юри-
дичних наук, доцент Сибільов М.М.

Провідна організація - Інститут держави і права ім.
В.М. Корецького Академії наук
України.

Захист відбудеться 23 червня 1994 р. о 10 год на
засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 008.25.01 в Укра-
їнській державній юридичній академії за адресою: 310024,
м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Укра-
їнської державної юридичної академії.

Автореферат розісланий " " 1994 р.

Вчений секретар спеціалізова-
ної вченої ради, доктор юридичних
наук, професор, академік Академії
інженерних наук України, лауреат
державної премії України

Ч.Н. Азімов

Загальна характеристика роботи

Актуальність теми цього дисертаційного дослідження обумовлена переходом незалежної і суверенної України до ринкової економіки з її багатоманітністю форм і видів власності, з необхідністю становлення і розвитку справді / а не по видимості / товарно-грошових відносин, учасники яких - громадяни як особи фізичні та організації як особи юридичні - діють як суб'єкти підприємницької діяльності; побудовою на цій основі громадянського суспільства і держави як правового закладу, що служитиме цьому суспільству; здійснюваною в Україні економічною реформою і кардинальним переглядом усієї системи юридичних норм, що раніше регулювали відносини у сфері економіки; розробкою концепції, згідно з якою повинно проводитись удосконалення всього господарського законодавства, розрахованого, насамперед, на регулювання відносин суб'єктів підприємницької діяльності.

Актуальність дослідження цієї теми обумовлюється ще й тим, що сьогодні в Україні вже проводиться серйозна робота по кодифікації законодавства про підприємництво, проте відсутність раніше в Україні подібного законодавства, існування різних поглядів на формування цього законодавства, так необхідного зараз Україні, створє чималі труднощі. Усунути ці труднощі, забезпечити становлення і подальший розвиток в Україні цивілізованого законодавства, яке б врахувало її вікові традиції і світовий досвід, - одне з важливих завдань учених України, котрі вивчають закономір-

ності правового регулювання у сфері економіки.

Метою дослідження в цій дисертації є аналіз чинного в Україні нового для неї законодавства про підприємництво, вивчення практики його застосування, порівняння законодавства України з аналогічним законодавством зарубіжних країн, узагальнення літератури по даній проблемі і вироблення на цій основі власної позиції про зміст, місце і роль законодавства про підприємництво в системі законодавства України.

Методологічну основу дослідження склали закони матеріалістичної діалектики, а також окремі методи наукового пізнання – системного підходу до явищ, які вивчаються, порівняльно-правового аналізу, історичний, логічний та інші.

Теоретичну базу для висновків, зроблених у дисертації, склали праці в галузі правового регулювання економічних відносин видатних учених-юристів України – Ч.Н. Азімова, Д.В. Бобрової, С.І. Вільнянського, В.М. Гайворонського, В.М. Гордона і Гордона М.В., В.І. Жукова, А.М. Запорожця, Г.Л. Знаменського, І.Ю. Краська, Н.С. Кузнецової, В.В. Луця, В.Ф. Маслової, В.К. Мамутова, Г.К. Матвеева, В.Л. Мусяки, А.А. Підпригори, О.А. Пушкіна, М.М. Сибільова, О.Ф. Скакун, Л.М. Шевченко, В.С. Шелестова, Ю.С. Червоного та інших; країн Співдружності – С.С. Алексеева, Ю.Г. Басіна, С.М. Братуся, О.С. Йоффе, Ю.Х. Калмикова, В.В. Лаптева, М.С. Малеїна, Д.К. Толстого, Р.И. Халфіної, В.Ф. Чигри, В.Ф. Яковлева, В.Ф. Яковлевої та інших. Великою підмогою в роботі над дисертацією були також праці доре-

волюційного російського вченого Г.Ф. Шершеневича та американського вченого Артура Харткампа.

Предметом дослідження в цій дисертації є цивільно-правові за своєю суттю відносини в сфері підприємництва і виражений в нормах, що їх опосередковують, цивільно - правовий метод регулювання таких відносин.

Наукова новизна дисертації полягає в наступних її основних положеннях, винесених на захист:

1. В обґрунтуванні правової природи відносин у сфері підприємництва, що відповідають передбаченим у ст. 1 Закону України "Про підприємництво" ознакам відносин, які займають у системі цивільних правовідносин відносно самостійне місце і потребують настільки ж відносно самостійного правового регулювання.

2. У виявленні і показі специфічних особливостей даних відносин як тільки позитивних, заснованих на принципах свободи їх суб'єктів, свободи власності і свободи договорів;

3. В обґрунтуванні необхідності зв'язку правового регулювання цивільно-правових за своєю природою відносин у сфері підприємництва з початками державного управління сферою підприємництва, але без реанімації раніш існуючої адміністративно-командної системи.

4. У ствердженні поновлення поділу права на приватне і публічне, в рамках яких тільки й можна забезпечити належне регулювання всіх відносин у сфері підприємництва.

5. У судженнях про те, що законодавство про підприємництво не може бути в усьому "чистим", тобто складеним із норм тільки приватного або тільки публічного права. Воно завжди становитиме певну комбінацію норм указаних галузей права, оскільки всі відносини в суспільстві взаємозв'язані і взаємообумовлюють одні одних. Але як показує досвід, неможливо розробити і єдиний кодифікований акт, який би охоплював детальне регулювання всіх відносин, так чи інакше зв'язаних зі сферою підприємництва. Необхідна певна сукупність стикованих один з одним кодифікованих актів, в основу яких було б покладено комплекс однорідних за своєю природою відносин.

Цивільно-правові за своєю суттю відносини підприємництва можна охопити й цивільним кодексом / з урахуванням, зрозуміло, їх особливостей /, та можна врегулювати їх і спеціальним кодексом - Торговельним, Комерційним чи Кодексом про підприємництво. Суть не в його назві. Відносини по державному управлінню сферою підприємництва могли б стати предметом регулювання вузькоспеціального кодексу - Господарського.

6. В обґрунтуванні правового статусу громадян і організацій як суб'єктів підприємницької діяльності, виходячи з ключових позицій науки цивільного права про право і дієздатність тих та інших, учення про юридичні особи з одночасним показом їх правосуб'єктності як ланок народного господарства, що мають право на власну господарську діяльність, яке потребує особливої регламентації / у визначенні кола суб'єктів цього права, державному оформленні при його здійсненні і т.ін./.

7. У визнанні провідного значення в сучасних ринкових відносинах за юридичними особами типу корпорацій, в обґрунтуванні прийняття спеціального закону про державні підприємства, ті, котрі покликані і в умовах ринкової економіки гарантувати задоволення соціально-економічних потреб населення та загальнодержавних інтересів.

8. У ствердженні доцільності введення в законодавство про підприємництво інституту довірчої власності, зокрема, для випадків охорони інтересів неповнолітніх, недієздатних /обмежено-дієздатних/ осіб як спадкоємців після смерті громадянина-підприємця і для оформлення взаємовідносин між материнськими і дочірніми юридичними особами.

9. У розвитку ідеї про те, що юридичні особи можуть діяти як суб'єкти підприємницької діяльності лише за умови, що вони створені в передбаченій законом певній організаційно-правовій формі. Перелік цих форм повинен бути вичерпним.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що вони можуть якоюсь мірою допомогти в розробці нового Цивільного кодексу України, робота над яким уже ведеться згідно з Постановою Президії Верховної Ради України від 6 жовтня 1991 р. Практичне значення одержаних результатів дослідження може полягати і в наданні допомоги громадянам та юридичним особам при оформленні

ними відповідних документів на заняття підприємницькою діяльністю; установам банків - при відкритті рахунків суб"єктам підприємницької діяльності; органам державного управління, місцевого й регіонального самоврядування - при вирішенні питань, віднесених до їх компетенції.

Апробація і впровадження результатів дослідження виразились у тому, що вони були предметом обговорення на конференціях, проведених в Україні з питань удосконалення законодавства, в опублікуванні у різних виданнях понад 10 праць по темі дисертації, у використанні отриманих результатів у навчальному процесі Харківського інституту внутрішніх справ, у лекціях і консультаціях для практичних працівників.

Структура дисертації обумовлена основною метою дослідження і змістом проблем, у ній розглядуваних, і складається, крім вступу, з двох глав, що включають п"ять параграфів, висновку та одного додатка. До дисертації додано список використаної літератури.

Зміст роботи

У Вступі обґрунтовується актуальність обраної теми дослідження, визначені мета і завдання дослідження, сформульовані основні положення, винесені на захист, визначене практичне значення проведеного дослідження.

Перша глава "Підприємництво і законодавство, що його регулює", складена з двох параграфів, присвячена з'ясуванню правової природи суспільних відносин, які виникають у сфері підприємництва, і викликаного цим адекватного законодавчого регулювання цих відносин. У параграфі першому цієї глави "Сфера підприємництва - відносини цивільного права" насамперед визначається, що правове регулювання підприємницької діяльності - нове явище в законодавстві України, і це, з одного боку, створює труднощі в дослідженні його правового регулювання /відсутній досвід, недосконалість чинного законодавства, немає монографічних праць/, з другого - робить особливо актуальною дану проблему. Відправними положеннями дослідження послужили принципи побудови економіки України на ринкових началах, сформульовані в Законі "Про економічну самостійність Української РСР" від 3 серпня 1990р. і в "Концепції переходу Української РСР до ринкової економіки", схваленій Верховною Радою України 1 листопада 1990 р. Зокрема, це вказівка в них на те, що ринок України являє собою систему товарно грошових відносин з вільним підприємцтвом на основі економічної самостійності, рівноправ'я і конкуренції суб'єктів господарювання в боротьбі за споживача, що він /ринок/ базується на заінтересованості товаро -

виробників у випуску продукції для задоволення потреб народного господарства і населення, що хазаїнувчі суб"екти, котрі беруть участь у ринкових відносинах, - всі юридичні і фізичні особи мають право самостійно вирішувати питання підбору видів виготовлюваної продукції, технології виробництва, науково-технічного прогресу і т.д.

На основі цих установок у дисертації зроблено висновок, що відносини сфери підприємництва - це, головним чином, майнові відносини, які по Їй глибинній економічній суті є товарно-грошовими не тільки за формою, але й за змістом. Це, в свою чергу, означає, що і за своєю юридичною /правовою/ природою ці відносини тільки й можуть бути цивільно-правовими відносинами, тобто відносинами, що є предметом цивільного права. Та обставина, що дані відносини, на відміну від однойменних відносин, передбачених діючим Цивільним кодексом України, не тільки за формою, але й за своїм змістом є товарно-грошовими, обумовлює і більш високий /якісно інший/ рівень їх цивільно-правового регулювання /посилення начал диспозитивності, недопустимість прямого адміністративного втручання держави в ці відносини і т.ін./. Відомо, що майнові відносини, про які йдеться в діючому Цивільному кодексі, лише з точки зору своєї форми вважались цивільно-правовими, а в дійсності /реально/ були планово-розподільчими відносинами, значною мірою одержавленими.

Однак, як підкреслюється далі в параграфі першому глави першої, і в структурі майнових відносин цивільного права відносини, що складаються в сфері підприємництва, мають цілий ряд специфічних особливостей /ознак/, які надають їм своєї, тільки їм властивої, цивільно-правової ха-

рактистику. Ці ознаки безпосередньо витікають із даного в ст. 1 Закону України "Про підприємництво" від 7 лютого 1991 року визначення підприємницької діяльності як ініціативної, самостійної, на власний ризик діяльності по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг і заняттю торгівлею з метою одержання прибутку. Отже, як робиться із сказаного висновок, і саме цивільно-правове регулювання цих відносин також повинно мати цілий ряд особливостей /установлення більш скорочених термінів позовної давності, відповідальності незалежно від вини і т.п./. При цьому звертається увага на те, що майнові відносини сфери підприємництва, про які йдеться в ст. 1 Закону "Про підприємництво" і які потребують специфічних прийомів їх цивільно-правового регулювання, - це позитивні відносини. Тому, наприклад, зобов'язання по відшкодуванню заподіяної шкоди чи необгрунтованому збагаченню /придбанню або зберіганню майна за рахунок засобів іншої особи без достатніх підстав/, якщо учасниками їх і є суб'єкти підприємницької діяльності, повинні й надалі регулюватися загальногромадянським законодавством.

У цьому ж параграфі висловлюється незгода з рядом авторів /В.В. Лаптеєвим, Г.Л. Знаменським, В.С. Шелестовим та ін./, котрі на цій підставі, що в законодавстві про підприємництво відносини в цій сфері не називаються майновими, вважають за правильне розглядати їх як такі, що складають предмет самостійної, незалежної від цивільного права, іншої галузі права - торговельного /господарського/ права. Очевидно, в цих поглядах ще позначаються відголоски старої концепції господарського права, яка в свій час відповідала адміністративно-командній системі в народному господарстві

і мала своє виправдання. Однак у дисертації автор не поділяє крайніх поглядів і тих цивілістів / В.В. Хахуліна та ін./, котрі не бачать нових моментів у сучасній господарсько - правовій концепції, зокрема в поглядах В.К. Мамутова, А.А. Чувпила та ін. /визнання важливості фігури юридичної особи, договору, зобов'язань юридичного інструментарію регулювання відносин у сфері підприємництва/, а також тих, хто не вбачає необхідності в умовах ринкової економіки й державного регулювання сферою підприємництва.

дисертант виходить із того, що економіка, хоча і заснована на засадах підприємництва, не вичерпується тільки майновими відносинами. Мав рацію В.К. Мамутов у тому, що реальний обсяг правового регулювання економіки не зводиться лише до комерції чи до підприємництва, а надто ширший. Тому не можна ігнорувати той факт, що в економіці нехай і ринковій, складаються й існують різноманітні за своєю правовою природою відносини. Інша справа, що в плані правовому ці відносини не повинні охоплюватися поняттям господарських відносин, оскільки воно позбавлене юридичного смислу. Відповідно автор відстоє позицію тих цивілістів / Ч.Н. Азімова, С.М. Братуся, Д.В. Бобрової, М.Г. Басіна, Н.С. Кузнецової, Г.К. Матвеева, В.Л. Мусіяки, А.А. Підпригори, В.К. Попова, О.А. Пушкіна, М.М. Сибільова, Л.М. Шевченко, Р.И. Халфіної, В.Ф. Чигира та ін./, котрі вважають, що майновими відносинами цивільного права як такими, що мають точну правову характеристику, є не всі господарські відносини. Такими, вказується в дисертації, є лише відносини, основані на юридичній рівності їх учасників, у якій би сфері громадського життя вони не склались, в тому числі і в

сфері підприємництва. Інші господарські відносини або правовідносини, що складаються в економіці / організаційні, управлінські і т.п., іменовані вертикальними/, повинні мати і мають іншу правову природу /адміністративно-правову чи, наприклад, державно-правову/. Тільки при такому диференційованому підході до визначення юридичної природи існуючих в економіці господарчих відносин, підкреслює дисертант, і створюються належні умови для їх координації і погодження, використання різних методів для їх правового регулювання. Відповідно, і законодавче оформлення економіки України повинно ґрунтуватися на теорії конвергенції, що найбільш повно відображає реальні процеси і тенденції у світовій економіці.

У параграфі першому глави першої поставлено запитання про те, чи підпадають під дію законодавства про підприємництво і особисті немайнові відносини цивільного права? Закон України "Про підприємництво" відповіді на запитання не дає. Навпаки, у ст. 1 Закону Республіки Казахстан сказано, що підприємництвом охоплюється як господарська, так і інша діяльність, здійснювана з метою отримання для всіх учасників цієї діяльності відповідних результатів і прибутку. Гадається, що інша господарська діяльність навряд чи може охоплюватися підприємництвом. Разом з тим у дисертації зазначається, що законодавство про підприємництво повинно охоплювати зв'язані з майновими відносинами такі особисті немайнові відносини, об'єктом яких є комерційна і банківська таємниця, ділова репутація і їм подібні блага. З іншого боку, права суб'єктів підприємництва, зв'я-

зані з використанням ними результатів творчої праці /винаходів, корисних моделей, знаків для товарів і послуг, творів науки, літератури і мистецтва - тех нематеріальних благ/, охоплюються поняттям майнових відносин сфери підприємництва, оскільки за нині діючим законодавством України вказані права суб'єктів цих відносин утворюють їх інтелектуальну власність. Дисертант поділяє точку зору тих учених-юристів / Ч.Н. Азімова, В.І. Жукова, В.О. Дозорцева та ін./, котрі вважають що у сфері підприємництва в сучасних умовах / в умовах науково-технічного прогресу/ більш суттєвого значення набуває саме ринок інтелектуальної власності, ніж звичайний товарний ринок.

У дисертації зроблено наступний висновок із смислу законодавства про підприємство випливає, що за громадянами й організаціями як суб'єктами підприємництва визнається право на власну господарську діяльність, права вільного укладання договорів і розпорядження власністю, право вільного вибору діяльності і т.д. Бсі ці права, що визначають юридичний статус підприємців, є майновими, але невідчуженими правами. Більше того, це їх соціально-економічні права.

У параграфі другому вказаної глави "Законодавство про підприємство і завдання його систематизації" насамперед робиться аналіз існуючих у світовій практиці двох форм систематизації законодавства - інкорпорації та кодифікації. Підкреслено, що і при систематизації законодавства у сфері підприємства перевагу слід віддавати кодифікації. Разом з тим особлива увага звертається на те, що

систематизація законодавства у всіх сферах громадського життя в умовах ринкової економіки і правової держави повинна ґрунтуватися на об'єктивному поділі права на приватне і публічне. Це, однак, не виключає наявності у кодифікованих актах приватного права, яким повинно бути цивільне законодавство, що поширює свою дію і на сферу підприємництва, і ряду норм публічного права, тому що всі відносини в суспільстві, як уже зазначалось, взаємо-зв'язані і потребують в цьому смислі відомого комплексного правового регулювання. Важливо, щоб новий Цивільний кодекс України складався переважно із норм приватного права, які утверджують свободу особи, приватної власності, свободу договорів і підприємництва.

Здійснювана в країнах Співдружності кодифікація цивільного законодавства поставила питання – чи треба відносити у сфері підприємництва у повному їх обсягу регулювати новими цивільними кодексами чи вони повинні бути урегульовані особливим кодексом – Кодексом про підприємництво /Комерційним кодексом або Торговельним кодексом/. Практика Російської Федерації пішла першим шляхом. Відомо, що у Франції і Німеччині поряд з цивільно-правовими кодифікованими актами діють і кодифіковані акти торговельного законодавства. Проте в ряді країн Заходу /Італія, Швейцарія/ діють і єдині цивільні кодекси. В 1992 році в Голландії також прийнятий єдиний Цивільний кодекс. дисертант вважає, що тенденція розвитку цивільного законодавства як єдиного цілого, охоплюючого і сферу підприємництва, є

прогресивною. Разом з тим він вважає, що Україна ще має потребу в "плюралізмі" правового регулювання відносин цивільного права. По-перше, це традиція. По-друге, створення єдиного Цивільного кодексу потребує значного часу і великої попередньої роботи. По-третє, Україна переживає перехідний період і багато відносин /земельні, лісові, водні і т.ін./ ще "не вирівнялись, не стали в один стрій". По-четверте, хоча відносини у сфері підприємництва і є цивільно-правовими за своєю юридичною природою, але вони, як було показано, мають цілий ряд специфічних ознак, які легше врахувати у спеціальному кодексі, саме розрахованому на їх регулювання. Врешті, не можна скидати з рахунку необхідність впорядкування /систематизації, а може, навіть кодифікації/ і законодавства про державне регулювання відносин у сфері підприємництва, а також про спеціальне законодавче оформлення державного сектора в економіці.

Однак, незважаючи на це, в дисертації стверджується, що всі спеціальні кодекси та інші акти, що регулюють аналізовані автором відносини, повинні бути підпорядковані ведучому кодексу - Цивільному - і в сукупності складати єдиний Звід цивільного законодавства України.

Далі в параграфі другому глави першої детально розглядаються структура і зміст бажаного для України Кодексу про підприємництво. При цьому зазначається, що в данному питанні думки вчених юристів-цивілістів України / В.І. Жукова, В.Л. Мусіяки, Г.К. Матвеева та інших/ розходяться.

Вивчивши погляди названих учених, дисертант дійшов висновку, що навряд чи обгрунтовано включати в Кодекс про підприємництво норми про трудові контракти, маючи на увазі поряд з чинністю цього кодексу і чинність кодексу законів про працю. Очевидно, немає необхідності повністю відтворити в Кодексі про підприємництво й антимонополічне законодавство. В ньому важливо вказати на цивільно - правові наслідки, які можуть і повинні виникати у зв'язку з порушенням цього законодавства. Безсумнівно, в Кодексі про підприємництво слід більш чітко регламентувати не тільки торговельну /комерційну/ діяльність у власному /вузькому/ смислі цього слова, але й виробництво продукції /товарів/, надання послуг, виконання робіт. При цьому важливо уникнути дублювання цивільного кодексу, особливо при регламентації договірних зобов'язань. Прямо /безпосередньо/ в Кодекс про підприємництво треба включити лише біржові договори /правочини/ і тільки в тій їх частині, в якій вони підпорядковуються спеціальними правилами /особливий суб'єктивний склад, дотримання процедурних правил, забезпечення комерційної тайни, укладення договорів з допомогою брокерів і т.д./. Відносно всіх інших договорів - як передбачених, так і не передбачених цивільним кодексом, але які не суперечать смислу цивільного законодавства, в Кодексі про підприємництво має бути сформульоване правило, згідно з яким усі вони вважаються підприємницькими правочинами, якщо вони мають систематичний характер, здійснюються у вигляді промислу і направлені на одержання прибутку /доходу/. Відповідно для всіх цих договорів, як підприємницьких, повинні передбачитись і додаткові правові

наслідки - підвідомчість усіх спорів у даних правочинах арбітражному суду незалежно від того, здійснюються вони громадянами чи юридичними особами; застосування при вирішенні спорів у даних правочинах торговельних звичаїв і ділових узвичаєнь; розширення випадків солідарної відповідальності при численності боржників у договорі; встановлення скорочених термінів позовної давності і відповідальності за невиконання договорів незалежно від вини, а також інших додаткових правових наслідків, що впливають із підприємницької діяльності.

Друга глава дисертації "Правовий статус суб'єктів підприємницької діяльності" складається з трьох параграфів і присвячена вивченню питань, зв'язаних з особливостями правового становища суб'єктів цієї діяльності. В параграфі першому глави другої "Загальні положення" насамперед відзначається, що правосуб'єктність - категорія ключова в праві, тому що без суб'єкта права неможливе правове регулювання суспільних відносин. Одночасно вказується, що правосуб'єктність не є властивістю, однаковою для всіх правовідносин. Правосуб'єктність, властива суб'єктам цивільних правовідносин, виявляється в їх правоздатності і дієздатності, які, в свою чергу, утворюють поняття статусу суб'єктів цивільного права.

Оскільки відносини у сфері підприємництва є цивільно-правовими за своєю юридичною природою і разом з тим вони складають відносно самостійну групу відносин, то, як далі йдеться в цьому ж параграфі, в рамках загальної ци-

вільної правосуб'єктності можна й потрібно особливо виділити або вичленити правосуб'єктність і всіх тих, за ким визнається здатність займатися підприємницькою діяльністю. Можливість цих осіб бути суб'єктами відносин у сфері підприємництва і володіння ними в цих відносинах конкретними правами та обов'язками становлять їх правовий статус як суб'єктів підприємництва. Інакше кажучи, і фігура підприємця в рамках загального поняття особи - суб'єкта цивільного права - має своє відносно самостійне значення. Більше того, фігурою підприємця, як наділеною особливим правовим статусом, охоплюються і громадяни / особи фізичні/, й організації / особи юридичні/, внаслідок чого в значній кількості випадків законодавець установлює для них однакові правила поведінки / див., наприклад, ст. 3 і 5 Закону "Про підприємництво"/. У зв'язку з цим повинні бути переглянуті й ті статті діючого Цивільного кодексу України, зокрема, про договори поставок, підяду на капітальне будівництво, про спільну діяльність, довічне утримання та ін., які виключали з цих відносин відповідно громадян і організації і явно прийшли в суперечність з ринковою економікою з її розмаїттям форм власності та підприємництва.

У параграфі другому глави другої "Громадяни як суб'єкти підприємницької діяльності" аналізуються особливості їх правового статусу. Відзначається, що само по собі поняття громадянина /громадянства/ не є цивілістичним. Головне тут у тому, що громадяни України та інших держав визнаються особами - суб'єктами цивільного права. Вказівка закону на володіння ними в повному обсягу правоздатністю і

дієздатністю - свідчення їх особливого цивільно-правового статусу як підприємців.

У літературі, як відомо, по-різному трактується поняття правоздатності, і її співвідношення із суб'єктивними правами. дисертант дотримується тієї думки, що найбільш правильним є трактування правоздатності не як якогось "загального суб'єктивного права" / О.В. Міцкевич, М.С. Малеїн/, а лише як здатності до правоволодіння /С.М. Братусь, О.О. Красавчиков, С.О. Суханов та ін./ . При цьому підкреслюється, що правоздатність є не державно-правовою, а цивільно-правовою категорією.

Особливість правового статусу громадян як суб'єктів підприємницької діяльності полягає в тому, що правоздатність їх менш широка в порівнянні з загальногромадянською правоздатністю громадян. Правоздатність громадянина-підприємця зв'язана із здійсненням вповні визначеної діяльності, носить приватно-майновий характер, оскільки включає в себе здатність його мати тільки такі майнові і зв'язані з ними особисті немайнові права, матеріальну основу яких складає майно виробничого призначення, використовуване ним виключно для одержання прибутку /доходу/. І даремно, як уявляється, вилучили із ст. 2 Закону України "Про власність" слова, що вказували на дві форми індивідуальної власності - особисту і приватну, залишивши лиш одне поняття приватної власності.

В дисертації також відзначається, що здатність у громадян бути суб'єктами підприємницької діяльності виникає не з моменту народження, як це передбачено ч. 2

ст. 9 Цивільного кодексу, а з досягненням повноліття, тобто одночасно з визнанням громадян повністю дієздатними. Пояснюється це тим, що право на заняття підприємництвом, як право на особисту господарську діяльність, є особистим і невідчужуваним, передбачає свідому діяльність його володаря, а отже, й особисту самостійну участь у здійсненні цього права. Використання в підприємницькій діяльності майна осіб /наприклад, неповнолітніх/, котрі не можуть бути підприємцями, можливе лише на основі інституту довірчої власності, який ще, на жаль, не отримав належної регламентації в законодавстві України.

У параграфі другому глави другої показано відмінність підприємницької правоздатності громадян від їх правової правоздатності, що не завжди враховується на практиці. Звернуто увагу на те, що поняттям громадянина-підприємця, який має право на особисту господарську діяльність, не охоплюються випадки, коли громадяни, також іменовані в побуті підприємцями, є учасниками відповідних підприємницьких організацій, визнаних юридичними особами. Останні, як такі, а не громадяни, є володарями свого права на власну господарську діяльність.

У цьому ж параграфі йдеться і про наступне. Оскільки статус громадянина-підприємця має своє відносно самостійне значення, то ним можуть те володіти і деякі інші категорії громадян, котрі вповні правоздатні і дієздатні з точки зору загального цивільного законодавства, але з інших причин виключені з числа можливих підприємців. Ці

категорії громадян, як відомо, передбачені в ч. 3 ст.2 Закону "Про підприємництво" і в Декреті Кабінету міністрів України "Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, зв'язаних з участю державних підприємств" від 31 грудня 1992 року. дисертант вважає, що всі перераховані в названих нормативних актах категорії громадян не просто обмежені в занятті підприємницькою діяльністю в конкретних сферах її виявлення, як інколи стверджується в літературі, а повністю позбавлені спеціальної підприємницької правосуб'єктності. Їх не можна обмежувати в тому, чим вони з самого початку не володіють.

Однак, як говориться далі в дисертації, обмеження громадян у занятті підприємництвом можливе, але внаслідок обмеження їх загальногромадянської правоздатності, і тільки тих із них, котрі згідно з законом можуть займатися підприємницькою діяльністю. Разом з тим указується, що не всяке обмеження правоздатності тягне за собою повне позбавлення можливості бути суб'єктом підприємництва, а тільки таке, що виражається в забороні займатися певною діяльністю. Наприклад, громадяни, засуджені за ст. 155³ Кримінального кодексу із застосуванням до них покарання у вигляді заборони займатися торговельною діяльністю, можуть бути підприємцями у сфері будівництва, виробництва товарів і т.д. Заборона займати певні посади взагалі не обмежує право займатися особистою підприємницькою діяльністю. Судимість враховується у сфері підприємництва тільки у випадках, коли мова йде про непога-

шену або незняту судимість за крадіжку, хабарництво та інші корисливі злочини. Особи, котрі мають непогашену або незняту судимість за інші злочини /наприклад, хуліганство, нанесення тілесних ушкоджень та ін./, не позбавляються права на зайняття підприємницькою діяльністю.

Оскільки у громадян, як суб"єктів підприємницької діяльності, не може бути розриву між правоздатністю і володінням ними в повному обсягу дієздатністю, то про обмеження чи позбавлення дієздатності як підстави, що обмежує їх підприємницьку правосуб"єктність, можна говорити лише стосовно громадян повнолітніх. Тому, зрозуміло, що не можуть бути підприємцями громадяни, обмежені в дієздатності внаслідок зловживання спиртними напоями і наркотичними речовинами / ст. 10 Цивільного кодексу/, і громадяни, позбавлені дієздатності внаслідок їх душевної хвороби або слабоумства / ст. 10 Цивільного кодексу/. Не можуть бути підприємцями, як вважає дисертант, і особи, вказані в ч. 2 ст. II Цивільного кодексу, яка розширює їх загальногромадянську дієздатність, але зовсім не має на увазі підприємницьку діяльність цих осіб. Однак у використанні майна в підприємницькій діяльності і перерахованих вище осіб міг би допомогти інститут довірчої власності.

Накінець, у дисертації відзначається, що однією з особливостей правового статусу громадян-підприємців є те, що реалізація його передбачає реєстрацію цих громадян у компетентних органах в установленому законом порядку. І це зрозуміло. Адже громадянин, який здійснює

підприємницьку діяльність, розглядається як господарський суб'єкт і входить як органічна ланка в систему народного господарства. Але це не означає, звичайно, що громадяни як суб'єкти підприємницької діяльності виникають у нормативно-явочному або дозвільному порядку /В.М. Ігнатенко/. Всі громадяни, серед них і підприємці, виникають тільки у звичайному, природою визначеному порядку.

Параграф третій глави другої "Юридичні особи як суб'єкти підприємницької діяльності" присвячений аналізу особливостей правового статусу цих суб'єктів цивільного права, які займаються підприємництвом. На початку цього параграфа розглядається питання про поняття і суть юридичної особи, аналізуються існуючі в науці теорії, що пояснюють феномен цих суб'єктів права. Відзначається, що зв'язку з трактуванням юридичних осіб як суб'єктів підприємницької діяльності, прагненням під впливом західної доктрини "підвести" їх під світові стандарти у висловлюваннях ряду вчених з'явилися й погляди, згідно з якими під юридичними особами почали розуміти персоніфіковане майно чи штучно створені законом суб'єкти права. В дисертації відстоюється точка зору, згідно з якою юридичні особи розглядаються як суспільні утворення, соціальні реальності, а законодавство лише сприяє їхньому становленню і зміцненню.

Далі в дисертації говориться, що підприємцями слід вважати не всіх взагалі юридичних осіб, а тільки тих, господарська діяльність яких відповідає ознакам, перед-

баченим у ст. 1 Закону "Про підприємництво". При цьому зазначається, щоб вони, як ведучі ланки ринкової економіки, з одного боку, повинні мати належну матеріальну /майнову/ базу, достатню для забезпечення необхідного рівня функціонування економіки, а з другого - гарантувати майнові інтереси всіх інших осіб, які вступають з ними у відповідні правовідносини. На практиці тут не все гаразд, і чинне законодавство потребує серйозного вдосконалення. дисертантом запропоновано ряд заходів по його вдосконаленню в указаному напрямку.

В дисертації зазначається, що деякі нормативні акти про окремі види підприємницьких організацій взагалі не правильно визначають правовий режим належного їм майна. Так, у Законі "Про колективне сільськогосподарське підприємство" йдеться про те, що майно цього підприємства належить одночасно йому на праві власності і членам його - на праві загальної часткової власності. Одне виключає друге. Аналогічна неточність допущена й у визначенні правового режиму майна повних і командитних товариств.

В умовах ринкової економіки з її різноманітними формами власності, коли у визначенні "субстрата" юридичної особи акцент почали робити не просто / і не стільки/ на трудовому колективі, занятому в його діяльності, а на тих, хто створив юридичну особу за рахунок належного їм майна, виникла потреба в новій класифікації юридичних осіб. Ст. 24 Цивільного кодексу явно перестала відображати ре-

альний стан в економіці. З урахуванням сказаного, стосовно до господарських юридичних осіб, у дисертації запропоновано розділити їх на два великі види - корпорації та установи. Корпорації - це різного роду господарські товариства, виробничі колективи і т.д., установи - це створені державою та іншими засновниками господарські організації, до числа яких повинні входити і дочірні юридичні особи. Відповідно пропонується відмовитися від поняття підприємства як суб'єкта права, віднести його до категорії об'єктів права як завершений майново-виробничий-технічний комплекс, що включає в себе сукупність матеріальних і нематеріальних благ, а також інших цінностей, вартість яких повинна відбиватись у самостійному балансі юридичної особи.

Звернуто увагу на наступне. Однієї вказаної вище класифікації господарських юридичних осіб недостатньо. Необхідне ще й чітке визначення їх юридичної структури. Інакше кажучи, всі підприємницькі організації повинні створюватись і діяти у чітко встановлених організаційно-правових формах. Просто найменування багатьох із них у засновницьких документах фірмами, центрами і т.д. без вказання їх організаційно-правових форм також створює на практиці неабияке сум'яття і безлад.

На думку дисертанта, перелік організаційно-правових форм юридичних осіб, зайнятих підприємницькою діяльністю, повинен бути вичерпним. Разом з тим, має надаватись право вибору організаційно-правової форми. Так, наприклад, корпорації, як було вже сказано, можуть ство-

риватися у формі тих чи інших товариств чи кооперативів. Форму останніх можуть набувати і колективні підприємства / ст. 23 Закону "Про власність"/. У формі певного господарського товариства чи кооперативу можуть діяти орендні підприємства. Підлеглі приватизації крупні державні підприємства рішенням відповідних органів можуть перетворитися в акціонерні компанії з розподіленням акцій у визначеному співвідношенні між державою, членами трудових колективів цих підприємств та іншими особами /фізичними і юридичними/, які побажали придбати акції. Ті підприємства, які залишаються у власності держави, зберігають єдину для них можливість організаційно-правову форму типу установ. Їх правовий статус у наслідок вказаних раніше причин визначатися спеціальним законом.

Не зовсім зрозумілим видається питання, чи з передбачені в ст. 3 Закону "Про підприємства в Україні" асоціації, корпорації, консорціуми, концерни та інші об'єднання також певними організаційно-правовими формами юридичних осіб. дисертант вважає, що тут має місце зміщення юридичних і економічних понять. На думку дисертанта консорціуми, концерни, так само і трести, картелі, синдикати, є економічними утвореннями, а як юридичні особи вони повинні приймати одну з передбачених законом організаційно-правових форм товариств /громад/, але тих, які допускають участь у них тільки юридичних осіб.

У цьому ж параграфі глави другої сказано про те,

що потребують упорядкування державна реєстрація юридичних осіб як суб'єктів підприємницької діяльності, їх взаємовідносини з органами державного, місцевого, регіонального самоврядування з найширшого кола питань /починаючи з ліцензування та квотування і закінчуючи державною підтримкою підприємництва/, правові основи кредитних і розрахункових відносин між ними і за участі установ банків, що пояснюється необхідністю їх обліку і здійснення контролю за додержанням правосуб'єктивності при здійсненні ними своєї підприємницької діяльності. Прийняті Верховною Радою України у грудні 1993 року додаткові закони остаточно і в потрібному обсягу ці питання, на жаль, не вирішили. Так, і не встановлено, щоб державну реєстрацію суб'єктів підприємництва здійснювали або спеціально створені органи, або існуючі юридичні установи - судові чи нотаріальні органи.

Завершується дисертація заключною частиною, в якій сформульовані основні висновки проведеного дослідження. Як додаток до дисертації долучено проект макет-схеми Торговельного кодексу або Кодексу про підприємництво України.

По темі дисертації опубліковані такі роботи:

І. Содержание права на предпринимательскую деятельность // Бизнес Информ. - 1991. - № 11. - 0,3 п.л. На русском языке.

2. Право на занятие предпринимательской деятельностью и его содержание // Правовое регулирование государственного строительства в Украине и проблемы совершенствования законодательства: Краткие тезисы докладов и научных сообщений межрегиональной научной конференции молодых ученых и соискателей. - Харьков. - 1992. - 0,3 п.л. На русском языке.

3. Гражданско-правовой статус организаций как субъектов предпринимательской и внешнеэкономической деятельности по законодательству Украины // Бизнес Информ. - 1992. - № 17. - 0,3 п.л. В соавторстве. На русском языке.

4. Вопросы предпринимательства в проекте новой Конституции Украины // Конституція України: якою їй бути?: Матеріали науково-практичної конференції. - Харьков. - 1992. - 0,2 п.л. На русском языке.

5. Гражданско-правовой статус организаций как субъектов внешнеэкономической деятельности по законодательству Украины // Бизнес и наука: Тезисы докладов на международной научно-практической конференции. - Харьков. - 1992. - 0,3 п.л. В соавторстве. На русском языке.

6. К вопросу о правовой регламентации договоров в сфере предпринимательства // Проблеми підготовки ново-

го Цивільного кодексу України: Тези доповідей і наукових повідомлень науково-практичної конференції. - Київ. - 1993. - 0,3 п.л. На русском языке.

7. Некоторые вопросы права коллективной собственности // Бизнес Информ. - 1993. - № 10 /47/. - 0,4 п.л. На русском языке.

8. Предпринимательство и некоторые вопросы договорного права // Бизнес Информ. - 1993. - № 13 /50/. - 0,4 п.л. В соавторстве. На русском языке.

9. правоспособность и предпринимательская деятельность граждан // Бизнес Информ. - 1993. - № 20 /57/. - 0,6 п.л. В соавторстве. На русском языке.

10. дееспособность граждан как субъектов предпринимательской деятельности // Бизнес Информ. - 1993. - № 22 /59/. - 0,3 п.л. На русском языке.

11. Отношения в сфере предпринимательства как отношения гражданского права // Проблемы развития гражданского законодательства и методология преподавания гражданско-правовых дисциплин: Материалы научно-практического семинара. - Харьков. - 1993. - 0,7 п.л. На русском языке.

Відповідальний випусковий САМОЙЛЕНКО В. М.

Підп. до друку 4.05.94. Формат 60х90/16. Папір газетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 1,0. Облік. вид. арк. 1,0.
Тираж 100. Замовлення № 25/2.

Харківський інститут внутрішніх справ.
310080, м. Харків, пр. 50-річчя СРСР, 27

AB 30.366

AB 30.366

[Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page]